

Antim Ivireanul – structura retorică și strategia argumentativă în *Didahii*

Traian DIACONESCU

*In the present paper, the author examines, from a historical-comparative perspective, the rhetorical structure, the argumentative strategies and the discursive functions in Antim Ivireanul's **Didahiile**, by focusing on their creativity and on the Wallachian Metropolitan's place in the history of the Christian oratory, both Romanian and European.*

În lucrarea de față ne vom referi la o ipostază a operei lui Antim Ivireanul puțin cercetată¹ din punctul de vedere al unui filolog clasic. Vom urmări, în perspectivă istorică și comparată, structura discursului sacru și strategia argumentării², fapte care, prin receptarea lor creatoare, conferă didahiilor scrise de mitropolitul Antim rang valoric european.

I. Pentru a înțelege mai bine relația dintre tradiție și inovație în discursul omiletic creștin vom face o scurtă incursiune în istoria retoricii greco-latine, referindu-ne: la *genurile oratorice*, la *diviziunile elocinței* și la *părțile discursului*. Aceste elemente fundamentale ale artei oratorice greco-latine au fost studiate și valorificate, cu inteligență și har, de oratoria creștină, din antichitate pînă azi.

¹ Bibliografia vieții și a operei lui Antim Ivireanul este bogată. Dintre edițiile de referință ale *Didahiilor* menționăm pe cele mai recente: Antim Ivireanul, *Opere. Didahii*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Strempele, București, Minerva, 1997 și Sf. Antim Ivireanul, *Didahii*, ediție îngrijită de arhimandritul Mihai Stanciu, București, Basilica, 2010, ambele ediții însoțite de o bibliografie academică referitoare la ediții, monografii, studii și articole, instrumente de lucru indispensabile pentru cercetarea moștenirii lui Antim Ivireanul.

² Articolul de față face parte dintr-un studiu amplu, în două părți, referitor la structura retorică și la strategia argumentativă în *Didahile* lui Antim Ivireanul. În prima parte, disociem, în perspectivă istorică și comparată, structura, strategiile argumentative și funcțiile complexe ale acestora și relevăm valoarea și locul omiliilor lui Antim Ivireanul în istoria oratoriei creștine românești și europene. În partea a doua a studiului nostru, pe care îl vom publica într-un viitor apropiat, am analizat pe text, la nivel tematic și stilistic, arhitectura polifonică și valoarea plurivocă, teologică și literară a predicilor lui Antim Ivireanul. Precizăm că exegezele cu profil retoric aplicativ sînt rare în bibliografia academică românească. Menționăm dintre acestea studiul recent scris de Sorin Guia, *Strategii argumentative în Didahiile lui Antim Ivireanul*, în „Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Literatură, vol. 48-50, 2002-2004.

Genurile oratorice. Retorii eleni au divizat literatura oratorică în trei genuri în funcție de patru criterii – materia discursului, timpul de referință, natura auditoriului și scopul discursului. Genurile oratorice sînt: 1. γένος δικανεκών (*genus giudiciale*), 2. γένος συμβουλευτικόν (*genus deliberativum*), 3. γένος ἐπειδικτικόν (*genus demonstrativum*). Aceste genuri oratorice nu sînt pure, ci interferente, iar în cursul istoriei au avut o soartă diferită. În regimurile democratice a înflorit genul judiciar și genul politic. În vremurile totalitare, acestea din urmă au intrat în umbră. Genul demonstrativ, în timpul dictaturilor, s-a redus la panegiric. Discursurile *juridice* au subiecte de drept, se referă la trecut, sînt pronunțate în fața unei instanțe juridice și se împart în discursuri de acuzare și discursuri de apărare. Discursurile *politice* au subiecte de politologie și se referă la viitor, sînt rostite în fața unei adunări pentru a obține o decizie prin vot și se împart în discursuri hortative și discursuri prohibitive. Discursurile *demonstrative* au ca subiect o teză, se referă la prezent, sînt rostite în fața unui auditoriu restrîns și se împart în discursuri de susținere sau de combatere, de laudă sau de blam. Panegiricul medieval sau discursul academic de azi sînt specii ale genului demonstrativ.

Diviziunile elocinței. Disciplina elocinței se compune din cinci părți: 1. ἐρεσις (*inventio*), alegerea temei și argumentelor, 2. τάξις (*dispositio*), ordonarea materiei, 3. λέξις (*elocutio*), redactarea discursului, 4. μνήμη (*memoria*), memorarea discursului și 5. πῶκρισις (*pronuntatio*) adică rostirea discursului în public. Aceste diviziuni ale elocinței au fost studiate, de la Aristotel la Barthes, în numeroase tratate de retorică, în toate culturile europene, contribuind la perfectarea teoriei și practicii oratorice în strînsă relație cu viața materială și spirituală a societății.

Structura discursului. Anticii au studiat cu acribie structura unui discurs și au distins următoarele părți: 1. *exordium* cu două subdiviziuni *insinuatio* și *captatio benevolentiae*, 2. *narratio* însoțită de *confirmatio* și *reprehensio*, 3. *conclusio* cu subdiviziuni *enumeratio* și *peroratio*. Valorificînd modele grecești, tratatele de retorică latine scrise de Cicero și Quintilian, cercetează detaliat aceste părți ale discursului, urmărind structura, argumentația și funcția lor, dar și expresia lor, pragmatică sau poetică, fapte valorificate în istoria retoricii europene laice sau creștine.

Pornind de la aceste sistematizări ale oratoriei greco-latine putem, fără îndoială, să înțelegem mai bine, în perspectiva istorică și comparată, tema lucrării noastre, adică structura discursului și strategii argumentative în oratoria creștină și, implicit, în *Didahiile* lui Antim Ivireanul. Acesta urmează, cum vom vedea, un model european, cultivat din antichitate pînă azi.

II. Opera oratorică a lui Antim Ivireanul este alcătuită din 41 de microdiscursuri și anume 28 de predici rostite la marile sărbători, 7 predici ocazionale, 3 cuvîntări funebre, 2 predici la spovedanie și 1 predică la parastas.

În urma lecturii predicilor lui Antim Ivireanul, putem formula, privitor la structura discursului și la strategia de argumentare a lor, următoarele repere:

Didahiile lui Antim Ivireanul cultivă formula tripartită a predicilor creștine, alcătuită dintr-o *introducere*, o *parte mediană* și o *încheiere*, adică, în termeni

latini, din 1. *exordium*, 2. *narratio* însoțită de *confirmatio* și *reprehensio* și 3. din *conclusio*, toate cu subdiviziunile variate întâlnite în literatura oratorică europeană.

Partea inițială, în discursul greco-latin, urmărește o *captatio benevolentiae* și se referă, virtual, la patru repere – locutor, adversar, judecător, și, îndeosebi, la *causa* pe care o dezvoltă. Aceste repere se întâlnesc și în discursul creștin, adecvate însă la mesaj, la timp și loc. În predicile lui Antim Ivireanul, locutorul este mitropolitul, judecătorul este Dumnezeu, adversarul este diavolul, iar *causa* este tema predicii. Exordiu în didahii este variat, provocator, cuceritor, atestând iscusința oratorului. Antim Ivireanul pornește de la un fapt sau o cugetare biblică sau de la un element legat de tema sărbătorii, stîrnind curiozitatea, pregătind persuasiunea. Exordiu are dimensiuni *ex abrupto*, dar, îndeosebi, *ex commodo*, potrivit unui receptor heterogen, puțin instruit în dogma și cultul creștin.

Partea mediană a discursului cuprinde, în retorica greco-latină, *narratio* însoțită de *confirmatio* și *reprehensio*. Discursul creștin a preluat creator aceste diviziuni și le-a structurat polar. În *Didahiile* lui Antim Ivireanul, întâlnim o *narratio* redusă, conformă cu modelul biblic, dar argumentele *pro* și *contra*, vizînd dogma și rătăcirea, sînt ample, diverse, moralizatoare, subordonate unității discursului și persuadării enoriașilor.

Partea finală a discursului greco-latin, bazată pe *recapitulatio* și *peroratio*, este valorificată, de asemenea, creator în discursul creștin. În didahiile lui Antim Ivireanul întâlnim fraze scurte, îngăduitoare, lirice, hortative în care *logosul*, *pathosul* și *ethosul* sînt subordonate funcțional mobilizării enoriașilor pe căile credinței ortodoxe.

După aceasta scurta prezentare a structurii didahiilor lui Antim Ivireanul, putem concluda că discursul creștin a preluat creator structura discursului profan, precreștin, adoptînd funcțional materia discursului la natura auditoriului.

III. Prezentăm acum strategia argumentării în *Didahiile* lui Antim Ivireanul, limitîndu-ne la tipologia și funcția acesteia în discursul sacru.

Argumentarea în discursul creștin este polarizată, ca și în discursul precreștin, în jurul factorilor actului de comunicare, anume *emitent*, *mesaj*, *destinatar*.

a) argumentele legate de *emitent* sînt argumente *ad personam* și se referă la persoana oratorului. Ele se divid în 1. *ad baculum sive ad auctoritatem* 2. *ad humilitatem sive ad ignorantiam* 3. *ad misericordiam sive ad consolationem*. Toate aceste argumente reflectă personalitatea mitropolitului și rolul misionar al acestei înalte instituții.

b) argumentele referitoare la *mesaj* sînt argumente *ad pietatem* și se împart, antitetic, în *argumenta ad Dominum* și *argumenta in Diavolum*. Izvoarele acestor argumente sînt multiple: 1. *ad Sanctam Scripturam* 2. *ad Patres Ecclesiae* 3. *ad Sanctam Traditionem* 4 *ad sapientiam philosopharum* și, fapt nou în raport cu tradiția, 5. *argumenta ad vitam cottidianam*. Aceste argumente cultivă dogma ortodoxă și promovează orizontul moral al credinței creștine, bazate pe o exegeză literală sau alegorică, întâlnită la marii părinți ai bisericii.

c) argumentele privind *destinatarul* sînt argumente *ad populum* și se referă la enoriași, de la domn și dregători pînă la păturile umile ale poporului valah. Aceste argumente se structurează, de asemenea, antitetic în argumente *pro* și *contra*, adică în *argumenta ad fidem* și în *argumenta ad sacrilegium*. Toate aceste argumente reflectă, într-o frescă expresivă, starea materială și spirituală a enoriașilor și reprezintă importante surse documentare pentru viața socială, morală și religioasă a poporului român din vremea lui Brîncoveanu.

Sistemul argumentației prezentat mai sus are, considerăm noi, o funcție tripartită: *instructivă*, *emoțională* și *persuasivă*. Îndeplinește, în termeni ciceronieni, valorile implicate în triada *docere*, *delectare* și *flectere*. Focalizarea acestor argumente duce, în ultimă instanță, la întărirea credinței și a moralei creștine în rîndul credincioșilor păstoriți de mitropolit.

IV. Cercetarea structurii și strategiei argumentației în didahiile lui Antim Ivireanul, la nivel tipologic și funcțional, ne permite să afirmăm că aceste predici reprezintă o treaptă nouă, modernă, valoroasă în oratoria creștină românească.

Venerabile cărți de învățătură – *Cazaniile* lui Coresi și Varlaam – erau stereotipe, generale, metaistorice. Predicile lui Antim Ivireanul sînt vii, dinamice, militante. Se disting prin *inventio*, *dispositio* și *elocutio*, adică prin selecția subiectelor, prin arhitectura discursului și prin expresia literară, cu pecete barocă sau cu deschidere colocvială, adecvată unui destinatar instruit. Cazaniile tradiționale aveau texte generale care se repetau în orice timp și loc. Antim Ivireanul face saltul de la clișeu la creație proprie, ilustrează conceptele morale cu referiri concrete la cărțile sfînte și la viața cotidiană într-un limbaj artistic fără egal în ortodoxia noastră creștină. Prin arta argumentației și prin expresia artistică, Antim Ivireanul rivalizează cu marii oratori din vremea sa, bizantini sau apuseni, dintre care menționăm pe Ilie Miniat sau Nottara, pe Bossuet sau pe Massillon, autorul cuvîntării funebre la moartea lui Ludovic al XIV-lea.

Didahiile lui Antim Ivireanul au promovat și au consacrat folosirea limbii române în cultul creștin, dovedindu-i drepturile sale legitime față de limba slavă sau greacă și au înălțat biserica la rang de instituție de cultură și educație morală legată de popor și de neam.

Predicile lui Antim Ivireanul atestă nu numai un mare orator, ci și un mare teolog, un mare pedagog și un bun psiholog. Antim Ivireanul este confîn cu părinții capadocieni prin *logos*, *ethos* și *pathos*. Metoda sa didascalică îmbină mijloace verbale și paraverbale, raționale sau afective, concrete sau abstracte, reale sau simbolice, focalizîndu-le pentru cucerirea enoriașilor. Cuvîntul său zidește credința în sufletul enoriașilor prin valoarea sa duhovnicească și oratorică.

Opera omiletică a lui Antim Ivireanul, prin mesajul său înalt și prin expresia literară inspirată, face parte din patrimoniul culturii române, sincronizîndu-ne, în genul omiletic, cu marile culturi europene. Antim Ivireanul este contemporan cu noi prin cuget și simțire și ne îndeamnă la autocunoașterea și la înnobilarea ființei noastre călătoare. Prin verbul său înaripat care ne urcă spre cer și prin jertfa sa întru credință, Antim Ivireanul este un mesager divin prin care cuvîntă Duhul Sfînt.